

Čejka, Mirek; Šlosar, Dušan

Příspěvek k poznání vývoje hanáckých nářečí

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1966, vol. 15, iss. A14, pp. [137]-139

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100426>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MIREK ČEJKA — DUŠAN ŠLOSAR

PŘÍSPĚVEK K POZNÁNÍ VÝVOJE HANÁCKÝCH NÁŘEČÍ

Při excerpici jazykového materiálu z gruntovních knih hanácké a východomoravské oblasti našli jsme roku 1956 v gruntovní knize městečka Dřevohostic¹ nepříliš rozsáhlý text, jenž je dosti závažný pro poznání historického vývoje moravských nářečí. (Text otiskujeme v příloze.) Mezi fol. 382 a 383 byl vložen dvoulist papíru (rozměru 21,3 × 32,5 cm s pozdější tužkovou paginací 382₁ v pravém horním rohu) se zápisem o splácení dluhu 300 R po 8 R ročně. Splacená suma 120 R, zmíněná v první části zápisu, svědčí o tom, že text pochází z doby kolem r. 1610. Jeho autorem a zřejmě i pisatelem² je Václav Jelínek, občan dřevohostický, který je v gruntovní knize uváděn na mnoha místech, a to zprvu jako radní (např. na fol. 1b — zápis z roku 1583, na fol. 16a — r. 1584), později jako purkmistr (fol. 3a, 16a, 17a, 17b, 20a, 21a, 22a, 39a — zápisy z let 1596, 1602, 1614, 1615). První zmínka o radním Václavu Jelínkovi z r. 1583 a poslední údaje o něm z r. 1615 dovolují předpokládat, že pisatel našeho textu se narodil někdy kolem r. 1550. Jde s největší pravděpodobností o dřevohostického rodáka, neboť radními a purkmistry bývali na přelomu 16. a 17. století ještě v naprosté většině starousedlíci. Již z těchto věcných předpokladů lze tedy usuzovat, že jazyk našeho textu může obsahovat prvky nářečního úzu v oblasti městečka Dřevohostic z druhé poloviny 16. a počátku 17. století.

Zápis je zajímavý tím, že přispívá k poznání vývoje dialektu hanáckého typu, a to v místě ležícím nedaleko dnešního okraje hanácké nářeční oblasti. Doplňuje tak naše dosavadní znalosti o postupu hanáckých inovací. Nejznámějšími prameny údajů o těchto jevech bylo doposud jednak svědectví Jana Blahoslava v jeho Gramaticce z r. 1571³, jednak urbář kláštera dominikánek v Brně pocházející z let 1527—1534, který byl nalezen a popsán Františkem Matějkem⁴ a který obsahuje mnoho nářečních dokladů. Jak uvidíme, je stále zřejmější, že šíření hláskových změn bylo v první polovině 16. století ještě poměrně rychlé, že se však v posledních desetiletích 16. století tento proces zpomalil a zastavil.

Naše památka nese už velmi mnohé rysy shodné s dnešním stavem dialektu v uvedené lokalitě. Tak například je důsledně provedena změna *é > í* (gen. sg. *každýho*, ak. pl. *hotový peníze*, ak. pl. *mnohá líta*, lok. pl. *v chlívích*, adv. *tjž*). Dokladů je celá řada, pouze tři (*dluhu spravedlivého*, *sumy poznamenané*, *svaté požehnání*) s podobou starší jsou výjimkou. Podobně je tomu se specificky hanáckou změnou *ej > é* (gen. pl. *hotověch*, instr. sg. *všeckém*, dat. pl. *jiném*, nom. sg. mask. *upřímé*, inf. *hěbati* atd. × nom. sg. mask. *malý* [jediný doklad]).

Zajímavé je, že odpovídající změna *ou > ó* není v zápise zachycena ani jednou. Diftong *ou* se zde ovšem neo značuje konvenčním dobovým spojením *au*, nýbrž dnešním způsobem (*koupil sem*, *poustku*, lok. *po dvou*, *smlouva*, instr. *rukou* atd.). Podle našeho názoru svědčí tento způsob psaní přinejmenším o převaze *o*-ového elementu v diftongu. Tento fakt asi přiměl pisatele, aby opustil tradiční spojení liter *a-u* a diftongy zaznamenával nově. Pak by naše památka zachycovala dovršo-

vání vývoje k dnešnímu stavu na okraji hanáckého území. Vzhledem k rozšířenému názoru o závislosti diftongizace *ú > ou* na diftongizaci *ý > ej* je teoreticky možné jistě zpochybnění monoftongizace *ou > ó* za monoftongizací *ej > é⁵*.

Z dalších dialektových rysů památky jmenujeme aspoň neprovedenou disimilaci skupiny *šč > št* (*ščestí*) a infinitiv na *-t* (*platit, vidět ... × hébatí*).

Srovnajme tedy dosavadní materiálové údaje o vývoji hanáckého hláskosloví. Matějkův urbář svědčí bohatě o tom, že uvnitř hanácké oblasti, v okolí Brna, byly mnohé z dnešních charakteristických rysů hanáckého hláskosloví (zejména monoftongizace diftongů, o níž nám jde především) v 16. století již zcela určitě rozšířeny. Jak ukazuje Matějek na příkladech z jiných pramenů, pocházejí první doklady specificky hanáckých změn obyčejně už ze sklonku 15. století, ne-li z doby ještě starší⁶.

Blahoslav ve své Gramatice, která vznikala asi v letech 1551—1571, bohužel neuvádí konkrétní doklady ze středohanácké oblasti. Zato pro východní okraj, který nás tu zvláště zajímá, svědčí o existenci diftongů *ej* a *ou* (*Hulejn, klouč ...*).

Naše listina pak ukazuje, že o několik desetiletí později monoftongizace pronikla částečně nebo úplně i na nejvýchodnější okraj dnešních hanáckých dialektů. Překážky stavící se v cestu šíření hláskových změn začaly tedy působit pravděpodobně už na sklonku doby předbělohorské na rozhraní 16. a 17. století, nikoli až někdy v polovině století 17. — jako následek poměrů pobělohorských — jak se obecně soudí.

Zajímavé je také srovnání našeho poznatku o pravděpodobně pozdějším šíření monoftongizace *ou > ó* s tím, co o tomto problému uvádí Matějek. Kdežto dokladů na změnu *ej > é* je mnoho a autor ji dosvědčuje i z listin starších, zcela bezpečně pak od počátku 16. století, jsou doklady monoftongizace *ou > ó* mnohem chudší a doklady ve starších archiválních zatím nebyly vůbec nalezeny.

Na rozdíl od nářečního systému hláskoslovného, který měl ve zmíněné době v našem nářečí už téměř dnešní podobu, je tvarosloví listiny poměrně archaické a zdaleka se neshoduje s pokročilým stavem, zejména v deklinaci jmenné, který známe ze současnosti. Vedle archaismů zřejmě již petrifikovaných (lok. *při s. Jiří*, deklinace typu *rolí a kvitanci*) nacházíme zde totiž i mnoho tvarů, které do dnešní doby prodělaly dosti složitý vývoj. Je to například archaický lokál *ve chlivích*, nom. *dvatceti*, lok. *měřicích*, gen. sg. *ječmeně*, instr. *s těmi případnostmi všemi*, zbytky jmenné deklinace adjektiv *po půl pátě měřici*, dat. *Janovi Noskovu*, dále původní tvar zájmena gen. sg. mask. *toho*. Do jisté míry jsou na daném území překvapující i přehlasované podoby ak. sg. *vůli, polici*, 1. sg. *vymieňuji* aj. Je zde ovšem možno myslit i na vliv spisovného jazyka, ale hláskoslovná a hlavně syntaktická a stylistická stránka zápisu, jakož i jeho interpunkce této domněnce spíše odporují. Ostatně i zkušenost z jazykového zeměpisu, která ukazuje, že izofóny a izomorfy se obvykle nekryjí, svědčí spíše pro to, že morfologický systém se v dialektech vyvíjel déle a živěji než systém fonematický.

Bylo by ostatně velmi předčasné vyvozovat dalekosáhlé závěry z několika málo svědectví o vývoji nářečí v minulých staletích, třebaže obdobný vývoj můžeme předpokládat i u jazyka spisovného. Definitivní potvrzení nebo vyvrácení našeho pracovního závěru může přinést pouze další bádání v oboru historické dialektologie. Materiál, který uveřejňujeme, si proto neklade jiné nároky než být dílčím příspěvkem k řešení této problematiky.

Letazanie 1793 g. zamaratna 22. 1793
villeni dum zpana klyby zakumy trizsta R azarodat
sem genuho covete, xxxvij R uplatit mam
prij. s. g. vij bajdyho vopu po 8 R azdo vyplnienite
Pamy nahore poznamerane

Ustavil sem placit leta 175. po 8 R takman
wyplicenijo natom domie gednosto admateti R
agad natom domiemam zaplacenijzo, zpana u blem
mekolem zav sal, gabryahort napramogel, sam atole
wyplaceni zpana dandim gednosto a feseget R affyji
vihalozel, sem nadum zpravne blivie in zpravne ucho
sem bil ponstbu konpil apoceti bity, dajpa adwa
ceel R kpryibou villeni bu roly, odmipla, klyby go
zahoto wesz vij R. Akap stini wvplaceniim
vstecem jrim buleni volji ganowiwogboruulim
pocel jstieni pryjpadno stini wstemi cotendam
zapravoma bho 18 in. 1793 j. 18 in. panu
ybleto oby stobodomu nalezity, Agatak abijg
tu natom domie anina manzelka anizadni magy
volunymic uemiel; zahotomijpenize gano wvrostbowitom
pradal anostatka abijgynim napramibum copo
natom domiemia doplatil adalim zamou samu
vstecbu peniez foto wesz j sto aofin desatpiet R
atak mimit neni sluzen nejdobroumalij, agasem
genu stomu pryj sal jsta wsetyho popul patil mic
mijerycyg b. brachu trocyn uletyho znuj na dwove
omijstymic wstecb, posoufa omie klypice gedem
zed, gedem stni poloumalij aziet plenkba jwst
cho uzagradce nalttyho yuzagradia na jtro ma
acege vrbitem prybito tobo uccy miccy nichobari

Domie wzmienionu gylobie swa slynie welmiltuicce
azlawugeleni faneni przybitya gezarwie siena tyz polity
wobacyni tyz slynie wzmie nuzi gram wolni abycy go
wytoryl a slybou slybolybu surnzal zgesabiezal posta
wil tazy slynie wzmie nuzi misto pred obnem sly
grog slywabu slyk abycy galybie slyng slyk posta
wil slyz miedbude wediet abycy uanidem coboly
budnecit pro darwal ato bezew tyz przykazy wzmie na
sly budonty acone ni gylie slyem przybito to slybie nas
to w slyce wzmienugy Htaly anowu nolto wi abwo
trowi slynu tute slytancy swou wlastni sem ra
bouna plat zem w slyce tozmi byl nuzo slygu slyra
w slyngozozatem slym slyzen w slyce slyza platyl
aga slyz slyz naste slybro wolna slybou w slyzala zel
temu w slynu zadosty stalo agagemu ymii man
zelpa togo domu w przyimie przygem pauba muru
dati sly sly azdrany a swate przyehnanu zarnuo
zalyta

Waclaw z Belynck smotrman
swam wjeczny przyime

1694

1610

POZNÁMKY

¹ *Gruntovní kniha městečka Dřevohostic* se zápisy z let 1577—1711. Roku 1956 byla uložena ještě v archivu Místního národního výboru v Dřevohosticích, nyní je v Okresním a městském archivu v Přerově (zatím bez signatury).

² Srovnej místo na konci zápisu: . . . *tuto kvitanci svou vlastní sem rukou napsal* . . .

³ Jan Blahoslav, *Grammatica česká*, oddíl De dialectis, rkp. fol. 347 s. a zejména 348b, 349a.

⁴ František Matějka, *K otázce stáří hanáckých nářečí*, SPFFBU A4 (1956), str. 51—58.

⁵ Srovnej: *Historická mluvnice česká I*, Miroslav Komárek, *Hláskosloví*; Praha 1958, str. 144—149. Srovnej také: Arnošt Lamprecht—Dušan Šlosar—Jaroslav Bauer, *Vývoj mluvnického systému českého jazyka* (vysokoškolské skriptum); Praha 1965, str. 76.

⁶ Viz Matějka, I. c., str. 55—57.

PŘÍLOHA

Leta panie 1594 ga waclaw Geljnek koupil sem dum od gana kljky za fumv třjfta R a zawdal sem gemu hotowech xxxxiij R wyplatil mam přjy .s. gýřjy každjého roku po 8 R až do wjplnieni te fumjy nahofe poznamenane.

A tak počal sem platit leta 95 po 8 R tak mam wjplacenjého na tom domie gednosto a dwatceti R a tak na tom domie mam zaplacenjého j z zawdankem nebo sem zawdal gak nahofe napfano gest fuma toho wiplaceni z zawdankem gednosto a ffedesat R a ftjrij Wjnalozyl sem na dum sprawedljurie na opravjy nebo sem byl poustku koupil a počel bych do fta a dwatceti R A přjkoupil sem kuř rolj od mikulaffe koljého za hotowech xiiij R A tak s tim wjplacenim wfeckem j f tim kuřem rolj ganowi noskowu sem prodal j f tiemi přjpadnostmi wfsemi co ten dum za prawo ma bud.G.m. cýřaj j j.G m. panu j k teto obecj s toho domu nalezjcyj A ga tak abjch tu na tom domie ani ma manželka ani zadni mogj potomcj nic nemielj za hotowj peníze ganowi noskowi sem prodal awffak tak abj gýnem napadnikum co kdo na tom domie ma doplatil a dal mi za mou fumu wfecku peniez hotowech j fto a ofmdefatpiet R a tak mi nic neni dlužen než dobrou wulj a ga sem gemu k tomu přjy dal žjta wfetjého po pul patie mieřjcyj a ržjy po třech mieřjcyjch a gecmenie po dwou mieřjcyjch tjž hrachu trochu nafetjého hnug na dwofe j w chljwich wfecek kohouta dwie slepice gedn žebř gedn stul polou malj a zřez k fjenku j wfecko w zahradce nafetjého j w zahrádě na stromu a co ge hřebikem přjybito toho nechcyj nichcyj (!) nich ebati / kromie wjmieňugj jobie dwa křjnye we swietniče a hlawu geleni ta neni přjybita ge zawieffena tjž poljcyj w kuchjni tjž jobie wjmieňugi kram w fjni abjch ho wjbořyl a ffebou kdekolj budu wzal a ge jobie zař postawil takj jobie wjmieňugj mįřto pod oknem kde stogj slowaku ftkok abjch ga jobie řwug ftkok postawil kdjž mi se bude widiel abjch na niem co kolj budu chtil prodawal a to beze wfjy překažkj njmj j na řafj budocjy a co neni hřebikem přjybito to jobie nad to wfecko wjmieňugj A tak ganowi noskowi a kmotrowi řwimu tuto kwitancj řwou wlařni sem rukou napsal že mi wfecko což mi byl mįřo dluhu řprawedljwego za tem (!) dum dlužen wfecko zaplatj a gakaž kolj nafte dobro wolna smlouwa řtala že se tomu wfsemu zadořti stalo a ga gemu j ma manželka toho domu wprjmnie přegem panbu mu rač dati řřesti a zdrawj a řwate požehnani za mnoha lįta

Waclaw Geljnek kmotr waf
k wam wřđjcyj upřjme

